

ПРИКАЗИ И БИЉЕШКЕ

Десанка Ковачевић-Којић: „ГРАДСКА НАСЕЉА СРЕДЊОВЈЕКОВНЕ БОСАНСКЕ ДРЖАВЕ“

(ИП „Веселин Маслеша“, Сарајево 1978, стр. 421)

У оквиру одавно запажене у нашој културној и научној јавности репрезентативне едиције Библиотека културно наслеђе, ИП „В. Маслеша“, у Сарајеву је крајем 1978. године изишла књига *Градска насеља средњовековне босанске државе*, чији је аутор др Десанка Ковачевић-Којић, редовни професор Филозофског факултета у Сарајеву.

Одмах ваља рећи да је у питању дјело врхунског научног садржаја, прво које у cjелости обрађује градска насеља у босанској држави средњег вијека. Дјело је настало као плод вишегодишњих и упорних научних истраживања Д. Ковачевић, која није жалила труда да испита све оно до чега се могло доћи, почев од ријетке грађе у архивима, па до обиласка свих локалитета неканашњих градова који су настајали и развијали се у границама средњовековне Босне.

И прије појаве ове солидно научно фундиране књиге било је истраживања прошлости босанских градова, али су се интересовања углавном исцрпљивала у опису појединих утврђења. Такви су радови Т. Трухелке (о Сарајеву, Јајцу и другим босанским градовима), а сличног је карактера и рад Х. Крешевљаковића, који се бавио питањем градских насеља из периода турске владавине Босном.

Најновија истраживања градова у Босни крећу се у два правца: 1)

проучавање архитектуре, при чему се дају и пресеци историјског развитка града (монографски захват Ђоке Мазалића), и 2) археолошка истраживања (углавном ограничена на реконгностирање терена). Та најновија истраживања усмјерена су на испитивање оних утврђења-градова који су били сједишта владара или најмоћнијих феудалаца. До сада је археолошки потпуно истражен краљевски град Бобовац, док су на другим рађени само парцијални захвати археолога. Тргови као градска насеља су изван научног интересовања археолога, јер се до сада сматрало да је зуб времена учинио да нестану трагови ових градских насеља. Изван захвата археолошке науке остали су и средњовековни рудници, као и привредно активна предграђа појединих градова-утврђења.

Од историчара који је заорао прву научну бразду у истраживању градова са становишта њиховог привредног значаја, на простору средњовековне Србије и Босне прије једног стољећа, био је Константин Јиречек (*Трговачки путеви и рудници средњовековне Србије и Босне*). Дуго је времена прошло док су се појавиле допуне Јиречекове студије. У том правцу је највише урадио Михаило Динић (*За историју рударства средњовековне Србије и Босне*), а ту је и значајна монографска студија Б. Храбака *Прошлост Пљеваља по дубровачким изворима*. Општа дјела о градовима писали су В. Ђо-

ровић (*Хисторија Босне*) и С. Ћирковић (*Историја средњовјековне Босанске државе*).

Но, и поред наоко богате литературе о босанској средњовјековној држави, прошлост већине градских насеља остала је необрађена. Осим тога, није било ни дјела које би цјеловито приказало градска насеља и све оно што чини њихову историју, чак ни на основу онога што је до сада појединачно истражено. Уочивши тај недостатак у историографији, Д. Ковачевић-Којић је пошла од онога што је већ урађено, али је новим изворима ранија сазнања допуњавала, а за највећи број градских насеља сама се кретала неиспитаним стазама, истражујући грађу различитог поријекла.

Помањање писаних извора о градским насељима, а то је случај и за читав рани средњи вијек, представљало је велики проблем, који овдје, у Босни и Херцеговини, није могао, као у европској историографији, бити надокнађен резултатима археолошких истраживања. Зато је проучавање градова на подручју босанске државе до XII вијека било веома сложно, прије свега услед недостатка писаних докумената. Добра развијеног феудализма прати више писаних извора, посебно оних сачуваних у градовима на обали Јадрана, прије свега у Дубровнику. Писани извори са домаћег терена су сасвим ријетки. Босански владари су углавном помињали у својим повељама градове који су били њихова сједишта, али и ту нема података осим оних за типологију насеља.

Дубровачки архив је и за историју градова средњовјековне Босне најкомплетније врело писаних докумената. Више вјекова су Дубровчани крстарили Босном и Херцеговином, учествујући у њеном привредном животу. Трговци и други пословни људи са тих путовања су оставили вриједан материјал, прије свега о привредним центрима у том залеђу, што представља, и поред мањкавости података за поједина градска насеља, важан извор за проучавање разних облика живота већине босан-

ских градова. Поред извора из Дубровачког архива, за ову књигу су коришћена и документа из осталих архивских установа на Јадрану, и то из Задра, Трогира и Сплита, са којима су западнобосански градови одржавали доста развијене привредне везе. Од старих извора коришћени су у мањој мјери млетачки. У угарским изворима, с обзиром на карактер веза и политичких односа између Босне и Угарске, кроз цијели средњи вијек, налази се доста помена управо о градским насељима. Дијелом су они коришћени при писању књиге.

Коришћени су и извори турске провенијенције, нарочито они који су настали очи пада босанске државе или непосредно после тога. Катастарске збирке (дефтери), почев од оног из 1455. па до босанских дефтера из посљедње четвртине XV стољећа, пружили су аутору драгоцен топонимастички материјал, чиме је употпуњена слика о градовима које је турска власт затекла у Босни и Херцеговини.

Књига о којој је ријеч састоји се из четири дијела.

У првом дијелу су обрађени појава и развој градских насеља. Појава и развој утврђења, градова и других градских насеља обрађени су у четири главе. У првој глави се третирају привредне прилике у Босни до краја XIII вијека, односно вријеме када се тек стварају предуслови за појаву првих градских насеља. Заостајање Босне у привредном погледу у односу на хрватске и словеначке земље и Србију — природно — имало је утицаја што су се на њеном простору најкасније појавила градска насеља. Натурална привреда и трговина сасвим малих размјера дуго нијесу допуштале појаву градских насеља, све до XIV вијека.

Појава и развој градских насеља у XIV вијеку чине садржај друге главне књиге. Историјски извори показују да се стичу услови за појаву градова у босанској држави тек у првим деценијама XIV вијека. Истина, и у XIII вије-

ку било је анонимних *castra*, али од средине тридесетих година XIV вијека извори већ спомињу њихова имена и локације. Са проширењем босанске државе на долину Неретве, дио Хума, Усору и Соли у њен састав улазе и поједини градови. Развој рударства и трговине, у којој су све више партиципирали Дубровник и остали градови са обале Јадранског мора, повољно су утицали на појаву градова и тргова у унутрашњости Босне. У другој половини XIV вијека градови на територији босанске државе још се налазе у почетним фазама свога развоја. Основне привредне функције у њима држе у својим рукама Дубровчани и поједини приморски трговци, док је дјелатност домаћих пословних људи (трговаца, занатлија и др.) готово безначајна.

У трећој глави се обрађују успон и ширење градских насеља у XV вијеку. Обрађени су рудници и рударски тргови, чији развитак тече узлазном линијом захваљујући, између осталог, и босанским владарима који помажу развој рударске привреде да би обезбједили што веће приходе за себе. То исто чине и крупни феудалци за руднике који су отварани на њиховим доменима. Ширење градских насеља у XV вијеку и њихов привредни успон обрађени су по областима: средња Босна, Горње Подриње и Полимље, Хумска земља и Приморски крајеви и Западна Босна. Тако је остварена потпуна прегледност градских насеља, указано на специфичности успона и њиховог ширења по историјским и привредним областима, као и подвучене основне заједничке карактеристике градског живота, привреде и културе.

Четврта глава посвећена је називима градских насеља. С обзиром на комплексност дефинисања садржаја појединих појмова за градове (*castrum*, *burgus*, *oppidum*, *mercatum*, итд.), Д. Ковачевић се ограничила и унијела у књигу оне називе под којима се градска насеља средњовјековне Босне јављају у изворима, прије свега дубровачким. Најчешћи појмови за градска насеља су: „трг“

(*mercatum*), „форум“ (рјеђи назив за трг), „град“, „предграђе“, „варош“ (насеље испод града и насеље гдје станују трговци и занатлије), а има и других. У дубровачким изворима се умјесто појма варош срета и назив *borgo* (*burgos*), рјеђе су појмом „villa“ означавана подграђа која су остала на нивоу села. Прегледно су дати изворни подаци о времену постанка и функцији сваког од ових типова градских насеља.

Други дио књиге даје cjеловиту слику привреде градских насеља у босанској држави. Овај дио је структуриран по привредним гранама. Тако је у петом поглављу обрађено рударство: његова појава, развој, успон и утицај ове привредне гране на cjелокупни друштвени и привредни развитак босанске државе. Рударство је извршило снажан утицај на развитак градских насеља, посебно тргова, подграђа. Оно је условило ковање новца и појаву робноновчане привреде на босанском простору. Шесто поглавље је посвећено трговини. Полазећи од улоге коју су у развоју ове привредне дјелатности имали Дубровчани, ту је обрађен допринос дубровачких трговаца cjелокупној привреди земље, а затим се говори о појави домаћих трговаца и њиховим пословним операцијама у босанским градовима и ван граница босанске државе. У оквиру ове главе посебно су третирана градска насеља као центри размјене. Занатство је обрађено у седмој глави.

Трећи дио књиге односи се на друштвене и управне структуре у средњовјековној босанској држави. У овом дијелу су обрађени становништво и његов етнички састав (гл. VIII) и градска насеља у оквиру феудалне државе и њеног друштва (гл. IX).

Четврти дио књиге носи наслов: Градска средина. У оквиру десете главе обрађена је топографија градских насеља; градско градителство чини садржај једанаесте главе, а материјална и духовна култура је презентирана у последњој глави (дванаестој).

У закључку књиге дата је оцјена мјеста средњовјековне Босне у историји европских градова.

На основу дубоког понирања у прошлост Босне, Д. Ковачевић је дошла до закључка да су градска насеља изузетно млада у односу на градове Европе. Она настају у XIV вијеку, када многи европски градови имају иза себе вјекове интензивног развоја. Босанска градска насеља су се касније развила и у односу на градове на другим просторима данашње Југославије, не рачунајући оне чије је поријекло античко и римско.

Тек је развој рударства у Босни омогућио формирање градова. Посебно је производња сребра стимулативно дјеловала да се око рудника окупе трговци, прије свих Дубровчани. То ће условити појаву насеља рудара и трговаца у рударској области средње Босне и Подриња. Привилегован положај Саса (судска аутономија, судске слободе итд.) имао је утицаја на уређење и правни положај градова, чиме су се они приближили типу градова уређених по њемачком праву. Исти тип рударских насеља развио се и у сусједној Србији, с том разликом што су они настали читаво једно стољеће раније.

Мада настају тек у XIV вијеку, градска насеља се у Босни брзо умножавају и развијају. Најгушћа су у средњој Босни и средњем Подрињу, онамо гдје је започео градски живот још у XIV вијеку. У првој половини XV вијека насеља се јављају и у другим крајевима земље, нарочито у западној Босни.

Развој градских насеља условљавао је промјене и у социјалној структури, убрзавао друштвену диференцијацију градског становништва, утицао на промјене у градитељству, материјалној и духовној култури, вјерским и другим односима.

Турски продори у наше земље учинили су да оријентални утицаји стижу у градске средине и прије коначног пада Босне под Османску империју. Освајањем Босне и Херцеговине оријентални

исламски утицаји ће постати јако наглашени у свим типовима градских насеља на босанском простору. У Босни су се, будући да је захватала дијелом простор на оној замишљеној граници западне и источне хришћанске цивилизације, у градским насељима сустизали, прожимали и преплитали утицаји и Запада и Истока. Преовлађавали су, свакако, западни утицаји. Међутим, стварало се и аутентично културно наслеђе Босне, посебно у изради разних предмета, што је давало домаће обиљежје неким облицима и садржајима материјалне културе. На све то је указано у књизи.

Духовна култура такође се развијала под страним утицајима и са Истока и Запада, мада је те утицаје теже идентификовати од оних у сфери материјалне културе. Тако се у босанским градским срединама тешко могу препознати и уочити елементи хуманизма, који је дошао до снажног изражаја у нашим приморским градовима. „Таласи овог новог културног препорода, — каже Д. Ковачевић — који његује све што је лијепо и људско, допиру чак даље на исток у српске градове, али нису оставили знатнијег трага на босанском подручју“.

Међутим, за више од сто година, колико је трајао успон градова у самосталној босанској држави, многа европска обиљежја градског живота богатила су босанску средину. То, опет, није зауставило развој и оне у аутентичности карактеристичне за босанско поднебље. У градовима Босне јављају се облици новог „живота и рада, вјесници једног новог доба и једне нове културе, у много чему различите од феудалне“.

Оно што чини посебно значајном ову студију јесте и опширан резиме на француском језику, написан према структури књиге, односно по дјеловима и поглављима. То ће омогућити да је знатно успјешније користе не само страни научници (историчари, археолози, урбанисти, архитекте, социолози и други) већ и шира европска и свјетска јавност. Ув-

жерени смо да ће она корисно служити и туристима, као водич кроз историју средњовековне босанске државе и њених материјалних споменика — градова.

На крају књиге дати су извори и литература. Регистар омогућава брзо сналажење у обиљу података о личним именима, именима насеља и других топонима. Изврсне илустрације (65), почев од повеље Бана Кулина Дубровчанима, па до карте градских насеља средњовековне Босне у

XIV и XV вијеку, у изврсној техничкој обради, чине ову књигу још богатијом и занимљивијом, како за научног и стручног тако и за обичног читаоца.

Десанка Ковачевић-Којић је овим дјелом обезбиједила трајно мјесто у југословенској и европској историографији. Она се њома уврстила у сами врх наше медиавалистике. А то је управо оно што научник може пожељети.

Миомир Дашкић

Бранко Ј. Кркељић: ЂИНА ВРБИЦА — ЖИВОТНИ ПУТ И РЕВОЛУЦИОНАРНО ДЈЕЛО

Библиотека „Легенде“, НИП „Дече новине“, Горњи Милановац 1978.

Лепота жене није само у њеном осмеху који озарује, у њеном погледу који залуђује, лепота жене није ни у самом њеном великом људском срцу, у њеном поносу и спремности да се жртвује за идеале човечности и домовине.

У сунчаном језеру живота и трајања, жена је вечно постојање и јунак легендом овенчан.

Наша херојска прошлост испуњена је многим ликовима бораца за лепши и светлији живот, међу којима се својом величином и лепотом, својом гордошћу и пркосом пред непријатељем, издваја и лик народног хероја Ђине Врбице.

Романсирана и потресна биографија Ђине Врбице, дата у књизи Бранка Кркељића, потресно је сведочанство о једној храброј жени која је под првеним барјакотом револуције била многе битке и офанзиве, побеђивала и сагоревала, да би херојском смрћу стигла на вечни починак — међу бесмртнике наше револуције.

Живот је њен као легенда пуна сјаја и страдања. Она понекад подсећа на догоревале ватре и доцветивање цветова, али без ичег фаустовског у себи.

У њој, у њеном трајању, једноставном и легендарном у исти

мах, огледа се смисао човекове судбине и човекове величине: да траје док траје, да све свесно подаје и жртвује добробити човечности и домовине, идеалима будућности, да кроз векове и светове преноси легенду попут оне о Прометеју и украденој ватри покољењима на дар.

Ђина Врбица је, уистину, живот посвећен револуцији. Она је храбри војник наше Партије и наше револуције који из мрака постојања, из окова тмина отима комадић живота и сан људски за „далека нека покољења“.

Ђина Врбица је поема о животу испуњеном људскошћу, и патњом, и страдањима; поема о људској храбрости и људском поносу.

Ђина је оличење младости и лепоте, храбрости и пожртвованости.

Њено пламено срце носило је у себи велику и распевану љубав према човеку, другу, револуцији и животу.

У том једноставном људском срцу било је места и за жену, и за мајку, и за борца. Јер, Ђина је била све то заједно.

У њеном лику сјединили су се идеали борца — партизана са најузвишенијим осећањима жене и мајке.